

ZÁMECKÁ KNIHOVNA RODINY CLARY-ALDRINGENŮ V TEPLICÍCH

JANA MICHLOVÁ

Abstrakt: Článek informuje o knihovně rodu Clary-Aldringen na zámku v Teplicích, kde od druhé poloviny 17. století Claryové budovali své rodové sídlo. Sběrka knih, rukopisů ad. odrážela zájmy a potřeby majitelů i jednotlivých členů rodu od 17. do 20. století.

Klíčová slova: Knihovna zámecká, Teplice, rodina Clary-Aldringen, 17.–20. století, rodina Ficquelmont, Bartolomeus Mencelius.

Fond bývalé zámecké knihovny Clary-Aldringenů je dnes součástí sbírek Knihovny Regionálního muzea v Teplicích. Z původních 60 000 svazků se podařilo pracovníkům muzea v uplynulých letech z tzv. svozových míst získat a navrátit zpět 18 000 knih, rukopisů a katalogů.

Knihovny s dlouhou minulostí podávají svědectví o lidech, kteří nebyli autory jediného spisu dané knižní sbírky, ale přesto obraz jejich osobnosti se doslova zrcadlí v jimi získaných knihách. Byli to majitelé, kteří dávali podnět k založení a soustavné péči o knihovni sbírku. Obsah knižní sbírky ovlivnili zvláště tam, kde její vytváření nebylo regulováno zvláštními předpisy zakládající instituce. A tak typ zámecké knihovny odráží zájmy a záliby vlastníka v obsahu a úrovni sbírky. I dochovaná část bývalé knihovny rodiny Clary-Aldringenů na zámku v Teplicích naznačuje mnohé o zájmech a snahách majitelů a osobností z jejich okruhu v průběhu čtyř staletí.

NOVÁ KNIHOVNA ZÁMKU NA PŘELOMU 17. A 18. STOLETÍ

Zámeckou knihovnu v Teplicích založili, případně sem převezli, Clary-Aldringenové v polovině 17. století. Polní maršál Jan Aldringen (1588–1634) získal panství od císaře Ferdinanda II. roku 1634 za pomoc proti Albrechtu Valdštejnovi. V témže roce zahynul v bitvě u Landshutu. Jeho jméno je spojeno především s ději třicetileté války. Jeho životopis tvoří především činy na rozličných bojištích první poloviny 17. století, které svědčí o osobní statečnosti, byl však také pokládán za velmi vzdělaného muže tehdejší doby. Důkazem tohoto tvrzení může pro nás být přivlastnění vzácné knihovny mantovského vévody roku 1630 po dobytí města. Odkázal ji později svému bratru Janu Markovi, biskupovi sekovskému, jenž jako jeden z dědiců teplického panství odkázal knižní sbírku sestře Anně (zemř. 1665), provdané za hraběte Jeronýma Clary (zemř. 1671). Císař Leopold I. povolil spojení obou jmen a erbů, a tak prvním dědicem jména Clary-Aldringen se stal roku 1666 jejich jediný syn Jan Jiří Marek (1638–1699), který působil jako přisedlíci komorního a lenního soudu. Byl dobrým hospodářem a podnikatelem zcela v duchu merkantilismu počátku novověku. Vystavěl obilní sýpku pro celé panství v Dubí, kde také založil papírnu. V Trnovanech dal postavit pivovar. Zajímal se o nerostné bohatství na svém panství a jeho využití, jak dokládá chemická a alchymistická laboratoř s velkou mineralogickou sbírkou v době jeho vlády na zámku v Teplicích. Zisky opět plynuly i z provozu lázní, které se staly po skončení dlouhé války opět hojně navštěvovanými.

K založení nebo uspořádání již existující knihovni sbírky, jak vyplývá z provenienčních zápisů, došlo za Jana Jiřího Marka Clary-Aldringena. Všechny tisky z 16. století byly zapsány

do sbírky v časovém úseku roku 1676, což svědčí spíše o novém uspořádání starší knihovny a její intenzivní soudobé doplňování dokládá velký podíl tisků vydaných v druhé polovině 17. století. Syn Jana Jiřího Marka František Karel (1675–1751), který se po smrti starších bratrů stal roku 1702 dědicem panství se sídlem v Teplicích, z nichž roku 1749 zřídil fideikomis, zastával úřad nejvyššího lovcího Království českého, od roku 1740 byl tajným radou Františka Lotrinského a pokračoval ve zvelebování panství. Velkou péči věnoval také lázním a oživení jejich společenského života. Jeho dědicem byl syn Josef Sebastian (1698–1748). Teplice jako fideikomisní statek převzal pak Josefův bratr František Václav (1706–1788), ten byl císařovnou Marií Terezií roku 1767 povýšen do knížecího stavu.

František Karel nechal zařídit pro evidovanou knižní sbírku samostatný prostor ve druhém patře zámecké věže, vybavený barokním mobiliářem upomínající typ klášterní knihovny.

Vzorem mu byla v roce 1725 vybudovaná barokní knihovna nedalekého cisterciáckého kláštera v Oseku 31. opatem Benediktem Littwerigem (1654–1726).¹

KATALOGY NEJSTARŠÍ ČÁSTI ZÁMECKÉ KNIHOVNY V TEPLICÍCH

Nejstarší svazkový katalog (TK 1) obsahuje 809 záznamů naučné literatury. Jedná se o katalog sepsaný při uspořádání knihovni sbírky v letech 1676–1677. V následujících letech se dopisovaly do tohoto katalogu nové přírůstky knihovny. Katalog byl rozdělen do tří částí: *Catalogus primus (Authorum nomina, cognomina, et materia)*, *Catalogus II (Cognomina et Nomina Authorum Clasis)*, *Catalogus III (Authorum materia, nomina, et cognomina)*. První část katalogu byla rozříděna do sedmi tematických okruhů: „Spirituales et Controversistae“, „Historici sacri et profani“, „Philosophi et Mathematici“, „Iuridici et Politici“, „Medici et Oeconomici, Humanistici“, „De re Equestri“.

V letech 1735–1737 na vyžádání Františka Karla Clary-Aldringena začal sepsávat nový svazkový katalog (TK 2) sekretář opata oseckého kláštera Resistus Franz Anton Schindler (1696–1750). V jeho práci pokračoval zámecký kaplan Jakub Kletschka, který dokončil katalog v říjnu 1739, jak vypovídají zápisy v katalogu na přední předsádce a další na straně 390 z roku 1751. Odpovídají tomu opět provenienční zápisy z let 1741–1751, kdy byl fond knihovny podle nového katalogu uspořádán. Obsahoval tehdy 1 171 svazků. Podle těchto katalogů lze zrekonstruovat přibližnou podobu zámecké knihovny po obsahové stránce na přelomu 17. a v první polovině 18. století. Mimo literaturu teologickou, historicko-geografickou, filozofickou, právníkou ad. obsahovala značný podíl tisků i rukopisů přírodovědného zaměření (chemie, alchymie, mineralogie a lékařství). Naopak mizivý podíl byl tzv. memoárové či krásné literatury, charakteristické pro skladbu fondů přelomu 18. a 19. století).²

Pozoruhodným faktem zůstává značný podíl přírodovědné literatury ve fondech zámecké knihovny v 17. a na počátku 18. století. Zatímco podle záznamů rukopisného katalogu ze 17. století činil podíl děl přírodovědného zaměření jednu třetinu, druhý soupis knih z roku 1739 obsahuje již pouhou šestinu. Pro srovnání, z 9 500 svazků evidovaných v rukopisném svazkovém katalogu vídeňské knihovny Clary-Aldringenů v roce 1843 tvoří podíl děl přírodovědného zaměření již pouhou čtyřicetinu knižní sbírky.

1 MICHLOVÁ, J. Příspěvek k dějinám knihovny cisterciáckého kláštera v Oseku. In: *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích*. Sv. 19. Teplice, 1993, s. 117–126. Též MICHLOVÁ, J. Knihovna cisterciáků v Oseku. In: *800 let kláštera Osek: Jubilejní sborník*. Osek: Cisterciácké opatství, 1996, s. 200–211.

2 Lze porovnat podle rukopisného dvoudílného katalogu vídeňské knihovny z roku 1843 (dva díly obsahují záznamy 9 500 svazků), kde polovinu fondu zaujímá francouzská literatura, třetinu německá a šestinu anglická, převážně beletrie, cestopisy, alba uměleckých památek.

Katalog z roku 1739 o 398 stránkách třídí fond do 13 tematických okruhů, jak uvádí vstupní soupis *Ordo Librorum*: „Theologici“, „Controversistici“, „Geographici“, „Juridici“, „Politici“, „Oeconomici“, „Forestales“, „Venatici“, „Gramatici“, „Medici“, „Historici“, „Philologi“, „Miscellanei“. Sestavením tabulky vročení tematického oddílu „Medici“ tohoto katalogu vyplývá, že polovina uvedených děl vyšla v letech 1667–1679, tedy v prvních letech vlády Jana Jiřího Marka na teplickém panství. Důvodem soustředěného zájmu o přírodovědné obory a zvláště o lékařství, farmacii a balneologii byla zřejmě snaha majitele Teplíc o obnovu provozu lázní. Obdobný zájem dokládají i zmínky v jeho korespondenci a ve fragmentu deníku. Upozorňuje to však i na přítomnost osobnosti, učence se zájmy a znalostmi z přírodovědy, chemie na teplickém zámku v oné době, jenž měl i vliv na získávání potřebné literatury pro knihovnu.

Získání tisků přírodovědné literatury a alchymistických rukopisů v poslední třetině 17. století podnítila hledání jména osobnosti, která tato díla potřebovala ke své činnosti na teplickém zámku. Byl jím Bartolomeus Mencilius, jenž na zámku po 30 let pracoval jako chemik, alchymista a vedl kabinet nerostů.³

Po potřebu lázeňských hostů mohla laboratoř nahrazovat činnost lékárny. Zařízení první známé lékárny na zámku z roku 1620 bylo po drancování města 1634 odvezeno Švédy jako válečná kořist. Je nepravděpodobné, že by do povolání nového lékárníka v roce 1678 po 40 let nebyly zajištěny v lázeňském místě lékárenské služby. Také výše zmiňované rukopisy dochované v zámecké knihovně souvisí s pobytem a činností Bartolomea Mencia na zámku v Teplicích. Jedná se o čtyři francouzsky psané rukopisy z alchymie a farmacie.⁴ Péče o prosperitu lázní dovedla majitele k ustavení prvního lázeňského lékaře. Stal se jím roku 1673 Lorenz Pestenreiter, jenž se také zasloužil v roce 1678 o znovuzřízení lékárny.

KNIHOVNA V DRUHÉ POLOVINĚ 18. STOLETÍ A ZAČÁTKU 19. STOLETÍ

Součástí zámecké knihovny v Teplicích se stala i část knižní sbírky paláce ve Vídni, který zakoupil roku 1760 kníže František Václav Clary-Aldringen (1706–1788).⁵

Vnuk Františka Václava Karel Josef (1777–1831), jenž se po celý život věnoval literatuře a malířství, založil ve druhém patře tohoto paláce pozoruhodnou knihovnu, která vedle děl německé, francouzské či anglické literatury obsahovala sbírku kreseb, mědirytin a památek, přičemž velkou část převzal od svého dědečka polního maršála Charlese Josepha de Ligne (1735–1814). Ve své době šlo o velmi vyhledávanou privátní knihovnu ve Vídni přístupnou „veřejnosti“ z řad členů spřízněných rodin a dobrých přátel po celou první polovinu 19. století.⁶

Karel Josef Clary-Aldringen byl synem Jana Nepomuka (1754–1826) a princezny Marie Christiny, rozené de Ligne (1757–1830). Jako vnuk knížete Ch. J. de Ligne získal vzdělání

3 KEMPFE, J. F. *Genaue und eigentliche Beschreibung der Natur Beschaffenheit Wuerckung und vortrefflichen Nutzens des Töplitzer-Bades*. Berlin, 1706, s. 45–47.

4 První (MS 4l) pojednává o teorii alchymie v osmi kapitolách. Druhý rukopis (MS 37) se zabývá čtyřmi stupni ohně a jejich použitím v alchymii. Následuje vysvětlení tří stupňů teploty vodní lázně „Balneum Mariae“ a základních alchymistických postupů. Třetí rukopis (MS 36) se více zabývá farmacií. Úvodní stať *Les Galenistes confondus par Paracelse* popisuje přípravu univerzálního léku z kamence a lihu (Essentia vitrioli), je používáno abreviatur a je psána francouzsky, latinsky a italsky. Ve čtvrtém rukopisu (MS 35) je stať *Horologium ex proportionibus ad corpus*. Následuje technicko-chemický receptář s názvem *Miscellanea*, autor používal obvyklé alchymistické symboly a tajné písmo kabalu. MICHLOVÁ, J. Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenů v Teplicích. In: *Zprávy a studie RMT, 21. 100 let teplického muzea 1897–1997*. Teplice: Regionální muzeum Teplice, 1997, s. 99–106.

5 Katalogy vídeňské knihovny ve dvou svazcích – *Systematischer Catalog der Fürst- Claryschen Bibliothek in Wien 1843* – obsahují záznamy 9 500 svazků.

6 V mnoha svazcích vídeňské knihovny paláce Clary-Aldringenů se dochovaly na předsádce vlepené lístky se jmény těchto čtenářů.

ve Francii, po ukončení studia a cestování po Evropě vstoupil do státních služeb.⁷ Zájem o výtvarné umění dokládá řada titulů knih, které objednával pro knihovnu. Můžeme i dnes obdivovat řadu svazků tisků z počátku šíření nové techniky, která napomohla novému šíření tisku, zejména žurnalistiky. Litografie v albech pařížských a londýnských tiskařských dílen z počátku 19. století mimo jiné přinášejí reportážním způsobem detaily nejen z každodenního života velkoměsta, ale i průběh důležitých momentů o změnu, např. červencové revoluce 1830 Eugena Lamiho. Tito malíři, litografové, spisovatelé a žurnalisté jako byli A. Ch. H. Vernet (řečený Charlot), Nicolas-Toussaint Charlet, Francois Le Villain, H. Bellangé, litograf a spisovatel Francois S. Delpech, Godefroy Engelmann, Alexandre-Gabriel Decamps, E. Isabey, E. Lami, C. Mozin, Roque, Henry Monnier, kreslíř, litograf a žurnalista Charles Philipon, S.-G. Gavarni (řečený Paul); Auguste Raffet, Adam Lemercier, plnili roli letopisců své doby. Karel Josef, obdobně jako jeho otec Jan Nepomuk, miloval divadlo, věnoval se organizování divadelních představení na scéně zámeckého divadla a věnoval se i získávání literatury tohoto zaměření.⁸ A jak nám dokládají zápisy soupisu *Catalog der Französischen und Deutschen Theaterstücke der Fürst Claryschen Bibliothek in Teplitz* (In 12. Schrank), katalog eviduje na 1 050 her (tragédie, drama, opery, komedie, veselohry ad.). Abecední řazení soupisu podle názvů jednotlivých kusů odkazuje jeho sepsání na dobu druhého a třetího desetiletí 19. století. Mezi autory nalezneme jména J. W. Goetheho (Clavigo, 1774), Augusta Kotzebua (1761–1819), E. Scribeho, jenž začal psát divadelní hry roku 1811, Chateaubrianda, Voltaira, tituly dramatika a herce L.-B. Picarda (1769–1828) či žurnalisty a dramatika Jouy, vl. jm. V.-J. Etienna a mnoha dalších.

Po projeji paláce ve Vídni roku 1922 nechal JUDr. Alfons Clary-Aldringen přestěhovat mobiliář a fond vídeňské knihovny do Teplic. Pro klasicistní mobiliář knihovny dal upravit prostory zámeckého divadla (vystavěného roku 1789) v západním křídle teplického zámku, kde dnes sídlí knihovna muzea.⁹

PROMĚNA KNIHOVNY V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ A RODINA K. L. FICQUELMONTA

Jediný syn Karla Josefa Clary-Aldringena Edmund (1813–1894) působil jako poslanec českého sněmu. Roku 1841 se oženil s Alžbětou Alexandrou (Elisalex) Ficquelmontovou (1825–1878). Více jak 30 příštích let se kněžna Elisalex věnovala novému uspořádání archivu rodiny, knižním sbírkám v Teplicích, ve vídeňském paláci a založení knihovny v benátském paláci, který zakoupil kniže Edmund Clary spolu s rodiči Elisalex v polovině 19. století. Elisalex Claryová proměnila, ovlivněna i svou matkou Dolly Ficquelmontovou, tvář knižních sbírek pečlivým výběrem titulů soudobé literatury. Knihy osobní knihovny nechala vybavit knižní vazbou francouzského typu se supralibros. O čtenářských zážitcích zanechala stopy v korespondenci a také v novém uspořádání knihovny na teplickém zámku.¹⁰ Z této doby se dochovaly rukopisné

7 O něm a o dění na teplickém zámku vypovídají deníky Karla Josefa. In: Marc LEEFLANG, M. (red.). *Lolo: Le Journal du comte Charles Joseph Clary-Aldringen*. Tome 1, 1795–1798, Tome 2, 1803–1814. Utrecht, 2000, 307, 329 s.

8 O divadle na zámku viz kapitolu: Rodina Clary- Aldringen na jevišti svého divadla. MICHLOVÁ, J. *Zámecké divadlo v Teplicích: divadelní cedule ve sbírce knihovny muzea*. 2., upravené vyd. Teplice: Regionální muzeum, 2014, s. 19–21.

9 TAMTÉŽ, s. 20–21; Plán architekta M. Loose viz o přestavbě zámeckého divadla částečně na byt matky Alfonse Clary-Aldringena Terezie, rozené Kinské (1867–1943), a na knihovnu převezenou z Vídne. TAMTÉŽ, s. 99.

10 Sdělování zážitků z četby a doporučováním novinek literatury Elisalex a jejich rodičů je zachyceno v korespondenci viz SONIS, F. de. *Lettres du comte et de la comtesse de Ficquelmont la comtesse Tiesenhausen*. Paris: Librairie Plon-Nourrit, 1911, 481 s.

svazkové katalogy, které nám dávají nahlédnout do uspořádání knižních sbírek na zámku. Fondy knihovny byly umístěné celkem v devíti místnostech zámku většinou ve druhém poschodí, kde původní barokní knihovna ve věži byla přebudována na archiv a další patro věže, spolu s ložnicí knížete, pracovnou, tzv. rohovým kabinetem a salonem ve druhém podlaží obsahovaly další části knihovny. Svazky byly označeny exlibris „Fürst Clarysche Bibliothek Teplitz“ s vyplněnou signaturou. Ta obsahovala římské číslice I–IX, označení místností, dále písma abecedy označovala skříňe a arabské číslice tématické oddíly. Jazykově byly ve fondech vedle němčiny, francouzštiny, angličtiny, italštiny zastoupeny i spisy srbskými, ruskými, holandskými a českými.

Knižní fond teplického zámku byl obohacen o torzo zajímavé osobní knihovny otce Elisalex hraběte Karla Ludvíka Ficquelmonta (1777–1857). Působil jako vyslanec Rakouska ve Švédsku, Luce, Toskánsku, Neapoli a Petrohradě. Ve Vídni zastupoval v řízení zahraničních záležitostí kancléře Metternicha, jehož vlivem vyrostl na předního diplomata první poloviny 19. století. Roku 1848 stál krátce v čele vládního kabinetu, ale záhy byl zbaven všech funkcí jako „přítel cara a důvěrník Metternicha“. Po svém odvolání se uchýlil spolu s manželkou Dolly (1804–1863), rozenou Tiesenhausenovou, vnučkou slavného ruského generála Kutuzova, do Teplic.

Značnou důležitost pro svou práci přikládal své knižní sbírce sám K. L. Ficquelmont, jak dokládá text jeho dopisu z 20. května 1843 ve sbírce autografů Rakouské národní knihovny, kde líčí adresátu využívání sbírky při jeho diplomatických posláních: „... tato schraňovaná a toliko pro moje používání vytvořená sbírka knih, bez nároku, že by měla vyjadřovat cosi jako bibliopraktickou hodnotu, přesto se na konci putování vylepšila oproti počátku, to Vám bylo známo, přišla z Mailandu do Stockholmu, odtud mě následovala do Florencie, do Neapole, odtud do Petrohradu, z Ruska jsem vycestoval jistě již s více 2 000 svazky...“ Sepsání katalogu svěřil doktoru Heinrichu Josefu Schielemu (1812–1872), jenž na vídeňské univerzitě vystudoval lékařství a filosofii a pečoval také o knižní sbírku Clemense Metternicha.¹¹

PRVNÍ POLOVINA 20. STOLETÍ

Fideikomis po smrti Edmunda Clary-Aldringena spravoval jeho nejstarší syn Carlos (1844–1920) a poté Siegfried (1848–1929), na jehož syna JUDr. Alfonse Clary-Aldringena (1878–1978) byl po první světové válce majetek rodiny (fideikomis) převeden. Po prodeji paláce ve Vídni roku 1922 nechal JUDr. Alfons Clary-Aldringen přestěhovat mobiliář a fond vídeňské knihovny do Teplic. Pro klasicistní mobiliář vídeňské knihovny nechal upravit architektem Maxem Loosem prostory jeviště a hlediště zámeckého divadla (vystavěného roku 1789) v západním křídle teplického zámku, kde dnes sídlí knihovna muzea. Sbírkou knihovny po roce 1918 nebyla příliš soustavně doplňována. Jedná se o torza zajímavých osobních knihoven, např. snoubenky nejstaršího syna Hieronyma (1917–1941). Hlubší zájem o literaturu a o vydání bibliofilii dokumentují svazky z osobní knihovny posledního majitele, jedná se o díla z let 1900–1920, např. pařížského nakladatelství H. Piazza nebo lipského nakladatele Kurta Wolffa. Soupisy knih z doby po roce 1900 až do druhé světové války chybí.¹²

11 MICHLOVÁ, J. Knižní sbírka Karla Ludvíka Ficquelmonta (1777–1857). In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2004*. Lidé kolem knih (Autor – tvůrce – recipient). Sborník z 13. odborné konference Olomouc, 23.–24. listopadu 2004. Brno: Sdružení knihoven ČR – VKOL, 2005, s. 173–181.

12 Čtenářské zájmy členů obyvatel zámku lze vystopovat podle provenienčních zápisů v jednotlivých svazcích, zajímavé jsou přepisy zejména u dětské literatury – záznamy dětí Siegfrieda a Terezie Clary-Aldringena a po roce 1920 dětí Alfonse a Ludviny viz např. scénář J. Michlové k výstavě *Knihna a její odraz v ilustraci (1800–1950)*. Ze sbírek *Knihovny Regionálního muzea v Teplicích*, 24. 11. 2011 – 29. 1. 2012. Teplice: Knihovna RMT, 2011, 42 stran rukopisu.

CHATEAU LIBRARY FAMILY CLARY ALDRINGEN IN TEPLICE

Summary: The article informs about the library family Clary-Aldringen in the chateau in Teplice, where the second half of the seventeenth century Clarys built their family seat. The collection of books, manuscripts reflect the interests and needs of owners and individual family members about the 17th to 20th centuries.

Key words: Chateau library, Teplice, family Clary-Aldringen, 17th to 20th century, Bartolomeus Menzelius, family Ficquelmont.

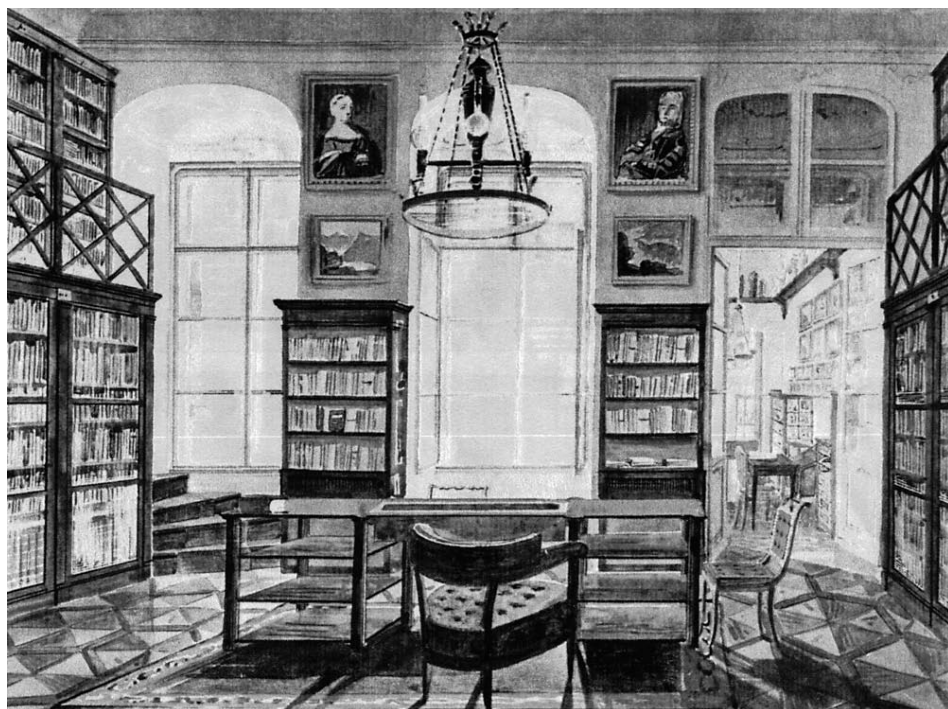
PhDr. Jana Michlová (*1948)

V letech 1968–1973 studovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze na Katedře knihovnictví a vědeckých informací. Od roku 1977 pracuje v knihovně Regionálního muzea v Teplicích, věnuje se zpracování a publikování knižních sbírek muzea a podílí se na prezentaci knižních fondů na výstavách Knihovny RMT.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obrázek č. 1: Motiv renesanční výzdoby stropu knihovny (1600) v zámecké věži připomíná poslední české majitele z rodu Vchynských (Kinský). Po roce 1700 zde byla zřízena barokní knihovna. (Restaurováno 2015 Mgr. Art. Kateřinou Prokopovou).

Obrázek č. 2: Interiér knihovny paláce Clary-Aldringenů ve Vídni.

Obrázek č. 3: Mobiliář zámecké knihovny v Teplicích přemístěný do prostoru bývalého divadla na zámku, dnes knihovna muzea.